

Įtampų slopintojas *vel* teisėjas, *vel* valdininkas: taikos tarpininkas pobaudžiaviniame kaime

Tamara Bairašauskaitė

Vyriausioji mokslo darbuotoja, habilituota daktarė
Lietuvos istorijos institutas
XIX amžiaus istorijos skyrius
El. paštas: tamara.bairasauskaite@istorija.lt
Orcid: 0000-0002-4724-7372

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama, kaip Rusijos imperijos valdymo struktūroje atsirado ir buvo panaudota moderni taikos tarpininko pareigybė, kurios idėja buvo nusižiūrėta iš Vakarų valstybėse veikusio trečiųjų teismo. Atskleidžiamas taikos tarpininko vaidmuo administruojant ir pertvarkant pobaudžiavinį kaimą Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose. Išskiriami taikos tarpininkų veiklos etapai: 1861–1862 m., kai pobaudžiaviniame kaime tvarkėsi taikos tarpininkais parinkti vietiniai dvarininkai, ir laikas po 1863–1864 m. sukilimo, kai juos pakeitusius rusų kilmės taikos tarpininkus mėginta paversti kaimo rusinimo įrankiu. Analizė atskleidė taikos tarpininkų veiklos savarankiškumą, tapdavusį konfliktų su gubernijų valdžia, policinėmis ir karinėmis struktūromis priežastimi.

Reikšminiai žodžiai: baudžiavos panaikinimas, taikos tarpininkas, dvarininkas, ūkininkas, vietinė administracija, konfliktas.

A Suppressor of Tension or Judge or Official: The Peace Arbitrator in a Post-Serfdom Village

Summary. The article examines how the modern position of the peace arbitrator, the idea of which was borrowed from the ‘court of arbitration’ functioning in the Western world, emerged and was used in the governance structure of the Russian Empire. It reveals the role of the peace arbitrator in the administration and transformation of the post-serfdom village in the governorates of Vilnius, Kaunas, and Hrodna. The following stages in the activities of peace arbitrators are distinguished: (1) 1861–1862, when local landowners chosen as peace arbitrators managed the post-serfdom village, and (2) the time after the 1863–1864 uprising, when attempts were made to turn the Russian peace arbitrators, who had replaced the landowners in this role, into a tool of the Russification of the village. The analysis reveals the independence of the activities of peace arbitrators, which used to cause conflicts with the governorate authorities, police, and military structures.

Keywords: abolition of serfdom, peace arbitrator, landowner, farmer, local authorities, conflict.

Received: 24/04/2023. Accepted: 17/05/2023

Copyright © 2023 Tamara Bairašauskaitė. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Baudžiavinių valstiečių laisvinimas buvo modernus XIX a. septinto–aštunto dešimtmečio imperinis projektas, siekęs panaikinti fundamentinę kultūrinę distanciją tarp aukštesniųjų ir žemesniųjų visuomenės grupių, pertvarkyti tradicines socialines hierarchijas, atsisakius bajoriško visuomenės žymens. Projekto rengėjai tiek, kiek jiems pavyko įveikti tradicines nuostatas, liberalizavo išbaudžiavinimo idėją decentralizuodami galias, o pagrindiniu kaimo pertvarkymo veikėju padarė valstiečių reikalų *vel* taikos tarpininką (rus. *мировой посредник*). Reformos įgyvendinimo sunkis nusikėlė į vietas: gubernijose įsisteigė Valstiečių reikalų įstaigos (rus. *Губернские по крестьянским делам присутствия*), įkomponuotos į vietinio valdymo sistemą, pirmiausia skirtos žemės išpirkimo aktams nagrinėti; jos taip pat buvo kasacinė institucija sprendžiant valstiečių ir dvarininkų ginčus, kontroliavo valstiečių savivaldą ir pan. Įstaigai vadovavo gubernatorius, joje posėdžiavo suinteresuotų valdžios institucijų (valstybės turtų įstaigos pirmininkas, izdo rūmų pirmininkas, gubernijos prokuroras ir dvarininkų atstovai (gubernijos bajorų vadovas ir keturi dvarininkai)). Apskirtyse veikė taikos tarpininkų suvažiavimai – apeliacinė institucija nepatenkintiems taikos tarpininko sprendimais¹. Taikos tarpininkas turėjo tapti vienasmene vietine valdžia, tiesiogiai sueiti su valstiečiais laukuose, trobose ar valsčių savivaldybėse (rus. *волостное правление*), įrengtose ir išlaikomose tų pačių valstiečių, tapti buvusių baudžiauninkų autoritetu ir interesų gynėju, pirmosios instancijos teisėju, kaimo ir dvaro taikytoju, valstiečių savivaldos galva, atsakinga už kaimo persitvarkymą. Imperijos valdžia, suteikdama jam veiksmų laisvę, apibrėžtą įstatymais, tikėjosi pritraukti apsišvietusius idealistus, patriotus ir entuziastus, suvokiančius reformos svarbą. Taip padalytos galios neišvengiamai turėjo sukelti įtampą tarp gubernijos administracijos, tvarkos palaikymo struktūrų ir taikos tarpininkų institucijos. Tiesa, ši pareigybė turėjo išnykti, bet neišnyko, pertvarkius kaimo administracinę teritorinę struktūrą, suformavus valstiečių savivaldą, o svarbiausia – sudarius nuostatinius raštus.

Rusijos imperijos gubernijose, kur buvo įgyvendinta zemstvų (žemietijų) ir teismų reforma, taikos tarpininko pareigybė ir jų suvažiavimai buvo panaikinti 1874 m. Jų kompetencijas perėmė apskirtyse sudarytos valstiečių reikalų įstaigos, valstiečių ir dvarininkų ginčus dėl žemės bei tarpusavio išipareigojimų sprendė nuolatinis įstaigos narys². „Prasikaltusiose“ Vakarų gubernijose liko buvusi tvarka, taikos tarpininkai ir jų suvažiavimai tebeveikė tol, kol jų funkcijas perėmė zemskiniai viršininkai. Ši institucija imperijoje įvesta 1889 m., o Vakarų gubernijose 1903 m.

Lietuviška istoriografija taikos tarpininkais nesidomėjo dėl institucijos svetimumo, apie juos nerašė pobaudžiaviniame kaimo problematiką plėtojęs Leonas Mulevičius³. Vienintelės knygutės apie baudžiatvarkymą Lietuvoje autoriai šiuos pareigūnus minėjo,

¹ *Полное собрание законов Российской империи*, собр. 2 (toliau – ПСЗРИ-2), т. 36, ч. 1, № 36660, февраля 19, 1861, Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях.

² ПСЗРИ-2, т. 49, № 53678, июня 27, 1874, Высочайше утвержденное Положение об изменениях в устройстве местных учреждений по крестьянским делам.

³ L. Mulevičius, 2003.

1861–1862 m. sudėties taikos tarpininkus iš vietinių dvarininkų laikė pagrindiniais valstiečių priešais, o Michailo Muravjovo laikų taikos tarpininkus, paskirtus iš rusų valdininkų ir karininkų, vadino dvarininkų arba valstiečių interesų gynėjais, tai priklausė nuo paskirtųjų politinių pažiūrų⁴. Apie taikos tarpininkus užsiminė Sigitas Jegelevičius, nagrinėjęs Lietuvos valdymą Rusijos imperijoje ir laikęs juos akylais valstiečių savivaldos prižiūrėtojais⁵. Daugiau dėmesio tarpininkų institucijai skyrė rusiška istoriografija, bet ir ji taikos tarpininką įdėmiau stebėjo XX a. Teisininkas Eduardas Berendtsas, aptaręs imperijos administracinę sistemą, skeptiškai vertino taikos tarpininkų naudą dėl, jo manymu, šių valdininkų ribotų galių keisti kaimo bendruomenių padėtį ir spręsti valstiečių problemas⁶. 1911 m. imperija minėjo baudžios panaikinimo penkiasdešimtmetį proginiais leidiniais. Techninių žinių sklaidos draugijos Istorijos komisijos leidinyje „Didžioji reforma“ apie taikos tarpininkus rašęs istorikas Aleksandras Kornilovas liaupsino vadinamojo „pirmojo kvietimo“ entuziastus, pasiryžusius neatpažįstamai pakeisti baudžiavinį kaimą, nors suvokė, kiek dvasinių jėgų jiems kainuos susidūrimas su vietiniais dvarininkais ar bandymai įveikti valstiečių nepasitikėjimą⁷. Valstiečių reikalų įstaigų genezę Vidaus reikalų ministerijos užsakymu parengtoje studijoje aptarė Michailas Katajevas. Jis rašė, kad tarpininko pareigybė administracinėje struktūroje atsirado Aleksandro II pageidavimu. Imperatorius prognozavo neišvengiamus kaimo ir dvaro konfliktus žemės dalybose, reikalavo specialaus arbitro, todėl reformos projekto rengėjai susitelkė į taikos teisėjų institucijos panaudojimą, o taikos teisėjus turėjo rinkti patys valstiečiai iš jiems pasiūlytų bajorų. Plečiantis spręstinių problemų ratui, kilus poreikiui arbitro funkciją integruoti į pertvarkomą administracinę, socialinę ir ūkinę struktūrą išsikristalizavo daugiafunkcio taikos tarpininko idėja⁸.

Vėliau rusų istoriografija taikos tarpininkų temą savotiškai ignoravo. Apie juos sovietmečiu daugiausia rašiusi Valentina Černucha teigė, kad „šis valstiečių reformos kūdikis netrukus amžiams užmerkė akis“, todėl pobaudžiaviniam kaimui specialiai sukurtos institucijos dėl įvairių priežasčių nenorėta prisiminti, jai skyrė dėmesio tik kelių darbų autoriai⁹, tarp jų iki šiol nenukonkuruotas Piotras Zajončkovskis¹⁰. Šią instituciją trumpai aptarė jo mokiniais laikomi istorikai amerikiečiai Terence’as Emmonsas ir Danielis Fieldas, nagrinėję dvarininkų požiūrį į baudžios panaikinimo reformą ir jos rengimą¹¹. Pati V. Černucha aptarė taikos tarpininkų instituto sunykimą teisiniu ir ideologiniu aspektu. Jos nuomone, šių pareigūnų savarankiškumu, nepriklausymu nuo vietinės administracijos buvo nepatenkinti konservatyviai nusiteikę aukštieji valdininkai ir dvarininkai. Liberalios tendencijos, pasimačiusios rengiant reformą ir formuojant „pirmojo kvietimo“ taikos tarpininkų sudėtį, užleido vietą reakcijai. Pirmieji taikos tarpininkai paliko nemenką pluoštą atsiminimų, sukūrusių legendą apie šios institucijos išskirtinumą ir į ją

⁴ L. Bičkauskas-Gentvila, V. Kniūraitė, 1994, p. 32–33, 64–66.

⁵ *Lietuvos vidaus reikalų istorija*, 2008, p. 163.

⁶ Э. Н. Берендтс, 1913, с. 214–215.

⁷ А. А. Корнилов, 1911, с. 237–253.

⁸ М. М. Катаев, 1911, с. 3–11.

⁹ В. Г. Чернуха, 1967, с. 197–198.

¹⁰ П. А. Зайончковский, 1958.

¹¹ T. Emmons, 1968; D. Field, 1976.

dėtų vilčių pasiteisinimą, bet amžininkų atsiminimuose, oficialiuose dokumentuose jų veikla vertinta įvairiai: vieniems jie buvo valstiečių gynėjai, kitiems – valstiečių maištų slopinimo ir dvarininkų interesų įgyvendinimo įrankiai. V. Černucha atkreipė dėmesį į stiprėjantį valdžios spaudimą taikos tarpininkams, abejones dėl jų reikalingumo, išsamiai aptarė vidaus reikalų ministro Piotro Valujevo pastangas mažinti taikos tarpininkų savarankiškumą, galiausiai panaikinti šią instituciją. Tai buvo padaryta jau jį atstatydinus¹². Istorikė tyrinėjo vidinių gubernijų situaciją, tik pažymėjo, kad Vakarų gubernijose 1863 m. „dėl politinių sąlygų“ pasikeitė taikos tarpininkų sudėtis, vietinius dvarininkus pakeitė rusų kilmės valdininkai. Sovietmečiu taikos tarpininkų institutą aptarė valstietijos tyrėjas Nikolajus Družininas. Jo manymu, taikos tarpininkai turėjo pakeisti dvarininkų tėvoninę policiją, jų institucija buvo sumanyta kaip valstybės prižiūrima luominė bajorų institucija, nepasiteisinsi dėl nesuderinamų viešųjų ir privačių interesų, taip pat kadru parinkimo problemų ir tarpininkų piktnaudžiavimų valdžia¹³. „Pirmojo kvietimo“ taikos tarpininkams skirta Natalijos Ustiancevos disertacija, apginta Maskvos universitete. Autorė bandė parodyti šios institucijos vietą įgyvendinant reformą, jos teisinę genezę, aptarė tarpininkų sudėtį, įvairių politinių krypčių veikėjų požiūrį į šią pareigybę¹⁴.

Nemažai dėmesio taikos tarpininkams skyrė Ana Komzolova, tyrusi imperinę politiką Šiaurės vakarų krašte 1861–1870 m. Jai rūpėjo parodyti centrinės ir vietinės valdžios nesutarimus, generalgubernatorių ambiciją savarankiškai valdyti kraštą, tad aptarė kadru politiką, gubernatorių bandymus diskredituoti taikos tarpininkus, tačiau nesigilino į jų veiklą. Ryškiausias „tinkamų“ kadru gynimo pavyzdys autorei buvo Gardino gubernijos Valkavisko apskrities taikos tarpininkas Piotras Ščerbovas, pasak autorės, padėjęs atversti į stačiatikybę daugiau kaip dešimt tūkstančių baltarusių valstiečių ir taip išvengęs bausmės už tarnybinius nusižengimus¹⁵.

Po 2000 metų rusų istorikai skyrė gerokai daugiau dėmesio taikos tarpininkų veiklai atskiruose imperijos regionuose. Rašiusieji apie taikos tarpininkus Naugardo, Pskovo ir Sankt Peterburgo gubernijose pirmiausia aptarė sudėtingus, dažnai įtemptus taikos tarpininkų santykius su kaimu ir dvaru¹⁶. Valstiečių reikalų institucijoms, tarp jų ir taikos tarpininkams, skirtos kelios disertacijos¹⁷.

Baltarusių istorikai taip pat nevengia atskiro žvilgsnio į tarpininko instituciją, bet tai daro epizodiškai. Svetlana Lugovcova aptarė reformos laikotarpį po 1863 m., atspindėtą Baltarusijos gubernijose dirbusių taikos tarpininkų atsiminimuose. Autorės manymu, tai buvo idėjiškai nusiteikę reformos šalininkai, palikę liudijimus apie rusų valdininkų ir stačiatikių dvasininkų patirtus sunkumus rusinant kaimą¹⁸.

Lenkų istorikams taikos tarpininko pareigybė rūpi kaip dalis imperijos kadru politikos Šiaurės vakarų krašte. Teisės istorikas Mikołajus Tarkowskis, nagrinėjęs teisės

¹² В. Г. Чернуха, 1967, с. 201–238.

¹³ Н. М. Дружинин, 1978, с. 28–37.

¹⁴ Н. Ф. Устьянцева, 1984.

¹⁵ А. А. Комзолова, 2005, с. 239–240.

¹⁶ Л. Н. Жданович, 2003; В. Н. Никулин, 2003.

¹⁷ Л. Н. Жданович, 2005; М. Е. Неёлова, 2005; А. В. Новикова, 2018.

¹⁸ С. Л. Луговцова, 2012.

aktus, keitusius lenkų situaciją Aleksandro II valdymo laikais, jų teisių apribojimus žemėvaldos, švietimo ir religijos srityse, tik užsiminė apie taikos tarpininkų parinkimą 1861 m.¹⁹ Jiems skyrė dėmesio Stanisławas Wiechas, parengęs dvi monografijas apie Vilniaus generalgubernatorių politiką Šiaurės vakarų krašte po 1863–1864 m. sukilimo. Panašiai kaip A. Komzolova, istorikas pabrėžė M. Muravjovo ir jo sekėjų bei po sukilimo vykdytas represijas švelninusio Aleksandro Potapovo kadrų politikos skirtumus. Jo manymu, Aleksandras II kritiškai vertino M. Muravjovo parinktus taikos tarpininkus, vadino juos „socialistais ir nihilistais“, bet krašto viršininkas atkakliai gynė parinktus kadrus, o A. Potapovas keitė kadrų korpusą, eliminavo vadinamuosius „Muravjovo veikėjus“, atleido arba perkėlė į kitas tarnybas daugiau kaip pusę taikos tarpininkų, mat jie kitaip nei valdžia interpretavo socialines reformas. Istorikas atkreipė dėmesį, kad A. Potapovas stengėsi depolitizuoti taikos tarpininkų instituciją, taip pat apribojo kai kurias jų teises, pavyzdžiui, nagrinėti skundus dėl žemės ir servitutų po išpirkimo aktų patvirtinimo²⁰. Tačiau taikos tarpininkų institucijos pobūdžio ar jų veiklos jis nenagrinėjo.

Šis straipsnis – pirmas bandymas lietuvių istoriografijoje įvertinti taikos tarpininko institucijos vietą baudžios panaikinimo projektuose, parodyti jos panaudojimą ir vaidmenį įgyvendinant valstiečių laisvinimo reformą vadinamajame Šiaurės vakarų krašte, pirmiausia Vilniaus generalgubernatoriui pavaldžiose gubernijose. Pagrindinius tyrimo šaltinius sudaro Lietuvos valstybės istorijos archyvo, generalgubernatoriaus kanceliarijos ir gubernijos valdybos fondo dokumentai.

Taikos tarpininko pareigybės atsiradimas

Taikos tarpininko pareigybės vizija ryškėjo reformos projektuose dėl valstiečių reikalų įstaigų įkurdinimo apskrityse. Nekilo abejonų, kad reforma sukels didelę įtampą tarp dvaro ir kaimo, jai suvaldyti prireiks teisinių priemonių ir konfliktus reguliuojančių struktūrų. Tačiau prie Vidaus reikalų ministerijos dirbusios Gubernijų ir apskričių įstaigų komisijos bei Redakcinių komisijų projektuose, svarstytuose bendruose posėdžiuose 1860 m. liepos 2, 4 ir 5 d., požiūris į tokių struktūrų atsiradimą išsiskyrė.

Gubernijų ir apskričių įstaigų komisija (jos pirmininkas „liberalusis biurokratas“ Nikolajus Miliutinas) vadovavosi Aleksandro II 1859 m. kovo 25 d. patvirtintais principais, kuriuos parengė Vyriausiasis valstiečių reikalų komitetas. Pirminis sumanymas buvo dvarininkų ir valstiečių ginčų nagrinėjimą atiduoti taikos teisėjams, parinktiems iš stambųjų arba išsimokslinusių vietinių dvarininkų, o apskrityse įsteigti galutinės instancijos valstiečių teismus (rus. *уездная расправа*), sudarytus iš pirmininko (vienas taikos teisėjų) ir dviejų posėdininkų, išrinktų dvarininkų ir valstiečių. Taikos teismo idėja buvo pasiskolinta iš Vakarų valstybių, susižavėjus jo paprastumu ir operatyvumu. Tuo metu teismų reformos rengėjai jau svarstė „mažųjų teismų“ steigimą, jie turėjo supaprastinta tvarka nagrinėti smulkias visų gyventojų bylas, todėl manyta, kad taikos teisėjams gali-

¹⁹ M. Tarkowski, 2018, s. 106.

²⁰ S. Wiech, 2018, s. 102, 111; S. Wiech, 2021, s. 26, 27, 29–37.

ma patikėti ir valstiečių bylas²¹. Kitaip tariant, gubernijų ir apskričių įstaigų komisija įsivaizdavo apskrityse vienasmenį „mažąjį teismą“, tenkinantį vietinius poreikius (antroji instancija – taikos teisėjų suvažiavimas).

Redakcinių komisijų Administracinio skyriaus nariai taip pat nematė kito būdo išspręsti dvarininkų ir valstiečių ginčų problemą, kaip tik *nedelsiant* vietose formuoti institucijas, kurios nagrinėtų dvarininkų ir valstiečių ginčus, tačiau jie nesitikėjo vienalaikio su valstiečių reforma taikos teisėjų atsiradimo, tad jiems priimtinau atrodė naujai institucijai suteikti ne tik teisminę, bet ir tvarkomąją funkciją, į sprendžiamų klausimų ratą dar įtraukti žemės nuomos, darbininkų samdos ir kitus dalykus. Todėl minėtų komisijų nariai siūlė valstiečių ir dvarininkų ginčų nagrinėjimą atsieti nuo kitų luomų, kurti specialią, platesnių – administracinių, teisminių ir policinių – kompetencijų instituciją tik pobaudžiaviniam kaimui²².

Plačiau neanalizuojant argumentų vieno ar kito varianto naudai reikėtų pabrėžti, kad komisijos išvelgė daugybę problemų, kylančių įveikiant buvusių baudžiauninkų integracijos slenkščius. Iš esmės projektų rengėjai klausė, kaip lygia greta modernizuoti laisvesnių žmonių visuomenę ir pobaudžiavinį kaimą, jeigu, kaip jie teigė: „Valstiečiai negali tiesiai iš baudžiatvarkos pereiti į visišką nepriklausomybę. Panaikintą dvarininko valdžią reikia pakeisti kita valdžia.“²³ Taikos teisėjas šiam vaidmeniui netiko, „kitą valdžią“ turėjo įsameninti taikos tarpininkas, tik valstiečių reikalams skirta pareigybė, o apskrityse turėjo atsirasti valstiečių reikalų įstaigos (rus. *мировые учреждения*)²⁴.

Nekilo abejonių, kad taikos tarpininko pareigas atliks tik bajorai dvarininkai, tai buvo aiškiai pasakyta Aleksandro II nurodymuose komisijoms. Todėl joms reikėjo pasiūlyti, kaip bus formuojama taikos tarpininkų sudėtis. Gubernijų ir apskričių įstaigų komisija, svarsčiusi nuomones, suplaukusias iš siūlymus rengusių gubernijų bajorų komitetų, linko bent pradžioje daugiau galių palikti gubernatoriams, kurie „pakviestų“ į tarpininkus vietinius dvarininkus, kitaip tariant, parinktų jų kandidatūras iš bajorų susirinkimuose sudarytų sąrašų, o taikos tarpininkų nepriklausymą nuo gubernatorių užtikrintų jų atleidimo reglamentavimas. Komisija skeptiškai vertino siūlymus dvarininkams ir valstiečiams išrinkti arbitrą drauge, teigė, kad dar ilgai nepavyks suderinti išsilavinusių dvarininkų ir tamsuolių valstiečių mentalitetų²⁵. Dalis reformatorių labiau orientavosi į imperijoje veikusią luominės savivaldos institucijų (bajorų, miestiečių ir valstybinių valstiečių) teisę patiems išrinkti savivaldos pareigūnus. Administracinio skyriaus nariai buvo įsitikinę, kad gubernatoriams nepavyks surinkti tiek, kiek reikia patikimų asmenų (ši sąlyga buvo esminė), pažįstančių vietovę, suprantančių kaimo gyventojų poreikius, o svarbiausia – autoritetų valstiečiams. Be to, jų projekte vyravo požiūris, kad taikos tarpininką iš dvarininkų turėtų rinkti patys valstiečiai, pirmą kartą, iki jų savivaldos sudarymo, tai padaryti tiesiog kaimo sueigoje,

²¹ По записке старшего секретаря графа Панина по проекту положения о мировых посредниках и уездных мировых присутствиях, in: Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 378, Bendras skyrius (toliau – Bs), b. 1052, l. 27, 29–29v.

²² Ibidem, l. 5v–6.

²³ Ibidem, l. 43.

²⁴ Ibidem, l. 45.

²⁵ Ibidem, l. 47–49v.

kurioje dalyvautų „geriausi ūkininkai“, o po trejų metų kadencijos juos rinktų valstiečių įgaliotiniai – vienas nuo 100 vyrų, rinkimus galėtų stebėti artimiausio miesto savivaldos galva, turintis rinkimų procedūros patirties, o išrinktuosius tvirtintų gubernatorius, įsitikinęs rinkimų teisėtumu²⁶. Bendras komisijų susirinkimas svarstė ir kitus klausimus: kokį turto ar išsilavinimo cenzą nustatyti būsiniams taikos tarpininkams, kaip išplėsti kandidatų ratą, apibrėžti taikos tarpininkų kompetencijas, nustatyti jų poreikį ir administracinį arealą, apibrėžti santykį su gubernijos valdžia ir pan. Pagrindinis svarstymų rezultatas buvo apsisprendimas kurti taikos tarpininkų instituciją.

1861 m. vasario 19 d. kartu su baudžios panaikinimo manifestu, nuostatais ir juos lydintais aktais buvo paskelbti Gubernijų ir apskričių valstiečių reikalų įstaigų nuostatai²⁷. Pagal juos taikos tarpininkas buvo žemiausia valstiečius administruojanti instancija, be to, sprendžianti dvarininkų ir valstiečių ginčus dėl žemės, atliekanti teisminę policinę funkciją kasdieniame kaimo gyvenime. Dvarus ir kaimus nutarta suskirstyti apylinkėmis (jų skaičių nustatė apskričių bajorų susirinkimai, o tvirtino – gubernatorius), į jas paskirti po taikos tarpininką. Aukštesnė apeliacinė institucija buvo apskričių taikos tarpininkų suvažiavimai, kuriems pirmininkavo apskrities bajorų vadovas.

Pareigybės „aristokratišką“ pobūdį pabrėžė nuostata ją atiduoti kilminiams bajorams, ne mažiau kaip 500 dešimtinių žemės savininkams, kad ir keliose apskrityse, o baigusiems mokslus ir gavusiems diplomą, leidžiantį pretenduoti į XII klasės valstybės tarnybos rangą, pakako turėti 150 dešimtinių. Šioms pareigoms tiko ir kiti, turintys teisę balsuoti bajorų susirinkimuose. Ir tik pritrūkus tinkamų kilminių bajorų, leista pretenduoti į tarpininkus asmeniniams bajorams, bet su sąlyga, kad valdys ne mažiau kaip 1 000 dešimtinių žemės. Rinkimų tvarką įstatymas aptarė tik pirmajam „kvietimui“ (po trejų metų žadėta parengti naujas taisykles, bet jos liko neparengtos). Pretendentų sąrašus leista sudaryti bajorų vadovams, juos aptarti bajorų susirinkimuose, o taikos tarpininkus ir vadinamuosius kandidatus prireikus, ypač kilus interesų konfliktui, pakeisiantį tarpininką turėjo parinkti gubernatoriai, bet paskyrimo įsakymus rengti Valdantysis senatas. Taigi taikos tarpininko tarnyba buvo prilyginta renkamajai, o ne valstybės tarnybai, todėl taikos tarpininkams nebuvo skirtas atlyginimas, bet numatytos metams 1 500 rb tarnybinės išlaidos, už kurias nereikėjo atsiskaiyti.

Taikos tarpininko kompetencijai priklausė dvarininkų, valstiečių, kaimo bendruomenių ir valsčių savivaldos pareigūnų ginčai dėl žemės, prievolių, tarpusavio išpareigojimų ir pan. Jiems taip pat patikėtos notarinės funkcijos: įvairių susitarimų ir įgaliojimų tvirtinimas, be to, buvo suteiktos plačios teisės reguliuojant žemės nuosavybės santykius: nuostatinių raštų sudarymas, prievolių nustatymas, gana laisvas žemės normų taikymas, sklypų perkėlimas, nuoma ir kiti su nuosavybe ar mokesčių nepriemokomis susiję dalykai. Taikos tarpininkas administravo valsčių savivaldą, organizavo rinkimus, tvirtino kaimo bendruomenės ir valsčiaus pareigūnus, juos baudė už tarnybinius nusižengimus, galėjo laikinai nušalinti nuo pareigų ar pakeisti kitais, sprendė dėl nuostolių, padarytų kaimui ar dvarui, skyrė baudas ir bausmes. Jam buvo pavesta nagrinėti smulkias bylas dėl darbininkų

²⁶ Ibidem, l. 6v-8.

²⁷ ПСЗРИ-2, т. 36, ч. 1, № 36660.

samos, žemės nuomos, pievų nuganymo ar pasėlių niokojimo, miškų kirtimo ir pan., savo nuožiūra skirti baudą, areštą ar išplakimą, neviršijant nustatytų normų.

Įstatymo palankumas žemvaldžiams buvo akivaizdus. Sunku pervertinti jų galimybę daryti įtaką nuosavybės persikirstymui ir pobaudžiavinio kaimo gyvenimui. Net įstatymo straipsnis, draudžiantis taikos tarpininkams dalyvauti reikaluose, kurie liėtų asmeniškai jį patį, jo sutuoktinę, abiejų artimuosius, tiesioginius ir antros eilės gimines, šią įtaką mažino formaliai, nes dvarininkų korporaciniai interesai neišnyko.

„Savi“ taikos tarpininkai. 1861–1862 metai

Paskelbus baudžiamos panaikinimą kilo valstiečių neramumų, tad valdžia skubėjo paskirti taikos tarpininkus ir sudaryti valsčius bei kaimo bendruomenes tikėdamasi, kad tarpininkai suvaldys situaciją. Vidaus reikalų ministras Sergejus Lanskojus 1861 m. kovo 22 d. aplinkraščiu gubernijų viršininkams priminė vyriausybės viltis, dedamas į taikos tarpininkus, ir jų tinkamo parinkimo svarbą. Ragino tai daryti itin atidžiai, nes „gubernijos valdžia nuolat ir iš arti nestebės tarpininkų veiklos vietose, įstatymas tarpininkams suteikė didelę valdžią ir visišką pasitikėjimą, todėl asmeniškai jie nepriklauso nuo administracijos įstaigų“. Ministras įvardijo „moralines savybes“, kuriomis turėtų pasižymėti „iškilios epochos“ kaimo veikėjas, prisiimsiantis luomų taikytojo ir teisėjo vaidmenį. Iš jo tikėtasi „nešališkumo, išsilavinimo ir nuoširdaus atsidavimo šventam reikalui“. Jis turėjo pritarti reformai, pelnyti visišką valstiečių pasitikėjimą, juos užjausti ir gerai su jais elgtis²⁸. Šis aplinkraščio punktas nusakė reformatorių viziją apie pusiau visuomenininką, pusiau valdininką, užtikrinsiantį kaimo pertvarkos sėkmę.

Žemvaldžių ryžtą nepaleisti iš rankų pobaudžiavinio kaimo atspindėjo nuotaikos bajorų vadovų sukviestuose suvažiavimuose. 1861 metų dienoraštyje jas aprašė Kauno gubernijos Novoaleksandrovsko (Zarasų) apskrities Antanašės dvaro savininkas Eduardas Römeris (Edward Römer), sutikęs prisiimti, kaip rašė, „taikos teisėjo“ pareigas. Apskrities žemvaldžiai, balandžio viduryje suvažiavę į Zarasus, surengė taikos tarpininkų ir kandidatų (pavaduotojų) rinkimus, kaip tai darydavo seimeliuose. Apskritį nutarė padalinti į aštuonias apylinkes. Dalį taikos tarpininkų žadėjo išlaikyti patys iš žemės mokesčio ir taip sumažinti išdo išlaidas. Neapsieita be tradicinių nesutarimų, kai Liudvikas Petkevičius (Ludwik Pietkiewicz) pareikalavo iš renkamųjų sąrašo išbraukti Jonušą Koscialkovskį (Janusz Kościałkowski), atsakovą baudžiamojoje byloje, taip sukeldamas triukšmingą ginčą. Kitą dieną, anot dienoraščio autoriaus, žemvaldžiai priėmė „gražius sprendimus“: vyskupo ir kunigų padedami steigti kaimo mokyklėles ir jas finansuoti, po Naujųjų metų kaimuose uždaryti smukles ir paraginti valdžią, kad tai padarytų valstybiniuose dvaruose, dovanoti valstiečiams mokesčių nepriemokas, susidariusias iki 1860 m., bernams samdiniams įvesti darbo knygeles ir jas sąžiningai pildyti. Galiausiai dvarininkų savanoriškam apsisprendimui paliko bravorų uždarymą dvejimms metams,

²⁸ Об утверждении кандидатов в мировые посредники и членов от правительства в мировые съезды, in: LVIA, f. 378, Bs, 1861, b. 339, l. 5–5v.

o dalis čia pat pasirašė tokį sprendimą²⁹. Šios kelios dienoraščio pastraipos rodo sentimentalią Lietuvos žemvaldžių iliuziją išlikti padėties šeimininkais, geraisiais ponais, šalinančiais baudžiatvies laikų negeroves.

Gubernatoriai buvo nusiteikę kitaip. Vilniaus generalgubernatoriui pavaldžioje Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose jie patys parinko taikos tarpininkus ir kandidatus iš apskričių bajorų vadovų pateiktų sąrašų. Šie pareigūnai buvo paskirti 1861 m. gegužę ir pradėjo veiklą dar nesant Valdančiojo senato pritarimo, šis gubernijas pasiekė rudenį. Apskritys buvo padalintos į 4–7 apylinkes. Kiekvienai gubernatoriai parinko po taikos tarpininką ir 1–2 kandidatus iš stambiųjų dvarininkų, dvarininkų, turinčių aukštąjį išsilavinimą ar ragavusių valstybės tarnybos. Dauguma turėjo dvarų jiems paskirtose apylinkėse, kurias sudarė po kelis valsčius su jiems priskirtomis kaimo bendruomenėmis. Iš viso per tris gubernijas susidarė 117 apylinkių ir tiek pat taikos tarpininkų, neįskaitant kandidatų. Paskirtieji gavo išsamias instrukcijas, kaip šaukti valstiečių sueigas, organizuoti valsčių ir kaimo bendruomenių savivaldą³⁰. Čia gubernatorių galios baigėsi, jiems beliko stebėti, kaip dvarininkai pertvarko baudžiavinį kaimą.

Vilniaus gubernatorius Michailas Pochvisnevas, parengęs raštą apie valstiečių reikalų eigą, optimistiškai vertino taikos tarpininkų sudėtį: „Asmenys tarpininkų ir kandidatų pareigoms buvo parenkami itin apdairiai. Į jas paskirti pirmiausia pasiturintys dvarininkai, garsėjantys kaip labai išsilavinę, prijaučiantys valstiečių reikalui žmonės, taip pat gerai išmanantys ūkio reikalus. Visi jie, išskyrus kelis iš Dysnos apskrities, dėl ligos negalinčius eiti sunkių tarpininko pareigų, noriai atsiliepė į gubernijos valdžios ir visuomenės pasitikėjimą ir, su nedidelėmis išimtimis, visiškai jį pateisino.“³¹

Taikos tarpininkais tapo dalis asmenų, rengusių baudžiatvies panaikinimo projektus gubernijų komitetuose ir Vilniaus bendrojoje komisijoje: Kauno gubernijoje tai buvo Telšių apskrities Vembūtų dvaro savininkas Titas Gadonas (Tytus Gadon), Repšių ir Žemalės dvarų savininkas Severinas Grosas (Seweryn Gross), Novoaleksandrovsko (Zarasų) apskrities Antazavės dvaro šeimininkas Pranciškus Leduchovskis (Franciszek Leduchowski), Antanašės savininkas E. Römeris, Kauno apskrities Romainių dvaro savininkas Adomas Medekša (Adam Medeksza) ir Zigmantas Gruževskis (Zygmunt Grużewski) iš Montvidavos dvaro, Panevėžio apskrities Barklainių dvaro savininkas Liudvikas (Lui) Ropas (Ludwik Ropp), Vilniaus gubernijoje – buvęs Vileikos apskrities bajorų vadovas Jonas Liubanskis (Jan Lubański) ir kiti³². Šiaip ar taip, šie Kauno gubernijos žemvaldžiai buvo pasirengę patys pertvarkyti kaimą, dalyvauti žemės dalybose, nors projektų rengimo metu, anot Jokūbo Geištoro (Jakób Gieysztor), dalis jų nepritarė žemės suteikimui valstiečiams³³.

²⁹ Dzienniki Edwarda Römery z lat 1855–1872, t. 6, 1861, in: Biblioteka Narodowa, Dział Rękopisów (toliau – Rps. BN), IV 8724, k. 56–57.

³⁰ LVIA, f. 378, Bs, 1861, b. 339, l. 72–72v, 76–76v, 91–92v, 94–96v, 98v.

³¹ Отчет о введении в жизнь в Северо-западном крае Манифеста 19 февраля 1861 г., in: LVIA, f. 378, ap. 121, b. 430, l. 13–13v.

³² LVIA, f. 378, Bs, 1861, b. 339, l. 72v, 91–92v; Проект Положения Виленской общей комиссии об устройстве и улучшении быта помещичьих крестьян губерний: Виленской, Гродненской и Ковенской, 1857, ibidem, ap. 121, b. 405, l. 15v.

³³ J. Gieysztor, 1913, s. 71–72. Tarp nepritarusių J. Geištoro koncepcijai duoti valstiečiams žemės jis mini E. Römerį ir A. Medekšą.

Gardino gubernatorius Ivanas Špejeris, pateikęs taikos tarpininkų ir kandidatų sąrašą, jo nekomentavo³⁴. Vėliau konfiskuotų ir privalomai parduotų dvarų sąrašai rodo, kad daugumą taikos tarpininkų ir kandidatų sudarė stambieji žemvaldžiai, dalis kandidatų turėjo mažesnių dvarų³⁵. A. Komzolova teigė, kad Šiaurės vakarų krašte iki 1863 m. taikos tarpininkai buvo smulkieji dvarininkai³⁶.

Laikotarpis, kai žemvaldžiai bandė keisti kaimą, negausus šaltinių apie taikos tarpininkų veiklą. Antai, Kauno gubernatoriaus Stanislovo Chominskio (Stanisław Chomiński) 1861 m. birželio 22 d. pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui Vladimirui Nazimovui rodo, kad tarpininkams nėjosi sklandžiai. Pasak gubernatoriaus, veik visur netruko įsisteigti valsčiai ir kaimo bendruomenės, įvyko savivaldos rinkimai, tačiau dalis valstiečių kratėsi kaimo valdžios. Kauno apskrityje grafo Benedikto Tiškevičiaus (Benedykt Tyszkiewicz) Raudondvario valstiečiai išsirinko seniūnus, bet atsisakė rinkti viršaitį. Novoaleksandrovsko (Zarasų) apskrityje Eugenijaus Koscialkovskio (Eugeniusz Kościałkowski) Šetekšnų dvaro valstiečių kaimo bendruomenė, iki bus laikinieji prievolinkai, turėjo po senovei paklusti dvaro valdybai, tad atsisakė rinkti seniūną. Jos pavyzdžiu pasekė kitos bendruomenės – privertė jau išrinktus seniūnus gražinti taikos tarpininkui knygas su įrašais apie rinkimų rezultatus. Chominskis pasiuntė į Raudondvarį policijos viršininką (zemskinį ispravniką), bajorų vadovą ir taikos tarpininką aiškinti valstiečiams savivaldos reikšmę bei organizuoti naujus rinkimus. Apskrities policijos viršininkui liepė vykti į Šetekšnas, padėti valsčiaus viršaičiui organizuoti seniūno rinkimus, valstiečiams pagrasinti, kad jei jo neišsirinks, seniūną paskirs valdžia arba jų bendruomenė bus prijungta prie kitos, o aktyvius valstiečių kurstytojus liepė bausti policinėmis priemonėmis³⁷. Vilniaus gubernatoriaus M. Pochvisnevo 1862 m. ataskaita Aleksandrui II panašių nesklaidumų nerodė, tik pabrėžė, kad valstiečių savivalda visur įsteigta, valsčių viršaičiai ir kaimo bendruomenių seniūnai išrinkti, taikos tarpininkams stojus prie darbų dvaro ir kaimo santykiai pagerėjo, bet strigo valdžiai rūpimų nuostatiinių raštų sudarymas. Pagrindinė priežastis, jo manymu, buvo valstiečių nepasitikėjimas dvarininkais, trukdantis geranoriškai susitarti dėl žemės ir darbinių santykių³⁸. Bet dėl to jis nevertė kaltės taikos tarpininkams.

Taikos tarpininko patirtį aprašė Eduardas Römeris. Jis veikė Novoaleksandrovsko (Zarasų) apskrities penktoje apylinkėje, kurią sudarė Jūžintų, Kriaunų, Obelių ir Rokiškio valsčiai, taip pat nedidukas Aknystų valsčius su Leoniškių kaimo bendruomene iš Römerių šeimos bičiulio, Rokiškio dvaro savininko Reinoldo Tyzenhauzo valdų. Kriaunų valsčius jungė paties Römerio, jo sūnaus Alfredo, broleño Mykolo ir giminaičio Jono Veisenhofo (Jan Weissenhoff) dvarų kaimus. Iš viso apylinkei priklausė 5 valsčiai, 32 kaimo bendruomenės ir 24 dvarai³⁹. Kitų taikos tarpininkų apylinkės buvo panašios,

³⁴ LVIA, f. 378, Bs, 1861, b. 339, l. 103–111.

³⁵ Plg. T. Bairašauskaitė, 2018, p. 376–387, 419–429.

³⁶ A. Комзолова, 2005, p. 28, 87.

³⁷ LVIA, f. 378, Bs, 1861, b. 339, l. 113–114v.

³⁸ LVIA, f. 378, ap. 121, b. 430, l. 24–24v.

³⁹ Ковенской губернии список мировых участков и волостей, in: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Platerów z Antuzowa, z. 373, sygn. 225, k. 7v.

o centrus sudarė taikos tarpininkų dvarai. Kitaip tariant, buvęs baudžiavinio valstiečio savininkas ir patronas virto kaimo viešojo gyvenimo administratoriumi ir modernėjimo garantu.

Tačiau valstiečių ir dvarininkų įsivaizdavimas apie kaimo ir dvaro pokyčius nesutapo. Kai valstiečiams buvo perskaitytas rusiškas vasario 19 d. Manifesto tekstas, kurio jie nesuprato, E. Römeris prisiekė jį išversti į lietuvių kalbą, žadėjo išgirsti kiekvieno ūkininko poreikius ir padėti kaimui, iki įsisteigs bendruomenės, išsakė ankstesnio susikalbėjimo viltį, galiausiai atkimšo dešimt butelių vyno susidaužti su buvusiais baudžiauninkais ir išgerti į vaitų sveikatą⁴⁰. Santarvės iliuzija netrukus išblėso patyrus valstiečių „nepaklusnumą“, atsisakymą dirbti dvarui, samdinių užsispyrimą, apėmusį jam patikėtos apylinkės, gretimus, o ir kitus Lietuvos dvarus. 1861–1862 m. Römerio dienoraščio įrašai rodė įtampą, atvirus ir užslėptus konfliktus, fiksuotus ir oficialiuose šaltiniuose. Apie pusantrų metų eidamas taikos tarpininko pareigas veik kasdieną, įskaitant sekmadienius, kai vykdavo teismai, sprendė valstietiškus reikalus, nagrinėjo skundus, gesino konfliktus, taikė, baudė, rengė nuostatinius raštus, nepaliaujamai keliaudamas iš valsčiaus į valsčių.

Dvaras desperatiškai dairėsi išėities, pasikliaudamas tarpininkais, turėjusiais šiokių tokių galių valstiečiams, už kaimo pasitikėjimą teko kovoti įvairiomis priemonėmis. Dienoraštyje gausu epizodų apie viena ir kita. Kai per septyniasdešimt neapsikentusių bernų atsisakė kitąmet dirbti Obelių savininkui Liudvikui Petkevičiui, bandžiusiam per prievartą juos sulaikyti, Römeris dėjo daug pastangų, kad šis savo elgesiu nesužlugdytų kantriai siekto susitarimo su samdiniais⁴¹. Tačiau, kai dėl nepaliaujamo valstiečių priešinosi jo „kantrybė išseko“, jis griebėsi kraštutinių priemonių. Nedidelė Apeikiškio kaimo bendruomenė, iš viso dešimt trobų, ne tik atsisakė rinkti įgaliotinius pasirašyti nuostatinius raštus, bet, pasak taikos tarpininko, nors savininkai visaip mažino prievoles, priešinosi valdžiai jžūliai, peržengdama visas ribas, atsisakė eiti darbų į dvarą. Pasitelkęs policiją ir fiziškai stiprius sentikius Römeris išsikvietė visą bendruomenę, jai matant areštavo, surakino grandinėmis ir atidavė teismui „kurstytoją“ Justiną Dručkų, o per kilusias muštynes pasprukusiam kitam ramybės drumstėjui Augustinui Vaičiūnui liepė pačiam prisistatyti teismui. Sielojosi, kad teko naudoti prievartą, bet bausmių taikymą valstiečiams laikė neišvengiama būtinybe, nes, „norint pagydyti visuomenę, nereikia gailėtis pavienių aukų“⁴². Kitų taikos tarpininkų patirtys turėjo būti panašios.

Gubernatoriai į tarpininkų veiklą tiesiogiai nesikišo, bet šie privalėjo pranešti valdžiai apie darbų eigą, nesklandumus ar nepageidaujamus įvykius. Vietinių dvarininkų įtraukimas į socialinę ir ekonominę kaimo pertvarką kilo iš būtinybės, tačiau nereiškę politinio pasitikėjimo. Žinia, dėl 1861–1862 m. politinių neramumų Lenkijos karalystėje ir Šiaurės vakarų krašte sustiprėjo visuomenės sekimas. Taikos tarpininkus akylai stebėjo tam skirtos struktūros. Gubernatoriai turėjo užtikrinti reformos įstatymų vykdymą paraidžiui, o apskričių kariniai viršininkai ir žandarai – rinkti informaciją apie imperijai

⁴⁰ Rps. BN, IV 8724, k. 37–37v.

⁴¹ Edward Römer, *Rocznik na 1862 r.*, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Retų spaudinių ir rankraščių skyrius, f. 138-1777, l. 11–13v.

⁴² *Ibidem*, l. 48v–51.

pavojingas tendencijas visuomenėje. Žandarų korpuso štabo karininkas pulkininkas Ivanas Skvorcovas 1861 m. spalio 10 d. slaptai pranešė 4-osios apygardos žandarų korpuso viršininkui generolui majorui Aleksandrui Gildebrantui, kad dauguma Kauno gubernijos taikos tarpininkų oficialiai susirašinėja su dvarininkais lenkų kalba, ja surašo valsčių savivaldybės ir kaimo bendruomenių knygas, kitą dokumentaciją, nors yra privaloma rusų kalba. Į jo klausimą, kodėl nesilaikoma įstatymų, taikos tarpininkas Adomas Medekša atsakė, kad yra gautas generalgubernatoriaus leidimas, kuris, žinoma, neatsirado, o krašto viršininkas liepė klausinėti valstiečių apie tarpininkų patikimumą⁴³.

Matyt, tai buvo ne pirmas signalas, kad taikos tarpininkai tvarkėsi kaime savaip, nepaisydami valdžios. 1862 m. pabaigoje V. Nazimovas jau turėjo nemažai informacijos apie jų sąmokslavimą. Vidaus reikalų ministrui P. Valujevui lapkričio 28 d. jis išsiuntė konfidencialų pasiaiškinimą, kodėl nušalino nuo pareigų Telšių apskrities taikos tarpininką Jaroslavą Svirtuną (Jarosław Swirtun) apeidamas įstatymus. Jo žiniomis, iš jam patikėto krašto labiausiai sąmokslavo Kauno gubernijos dvarininkai, skleidžiantys „lenkų propagandą“. Jie naudojami taikos tarpininkų suvažiavimais, neva rengia pasitarimus ūkio reikalais, kas mėnesį renkasi taikos tarpininkų dvaruose, gauna veikimo instrukcijas iš užsienio, renka lėšas, dalį jų siunčia į užsienį, dalį skiria pašalpai rekrutams, kuriuos įpareigoja, kai tik bus duotas ženklas, pasišalinti iš kariuomenės ir vykti į nurodytas vietas. Jie visaip nuteikia valstiečius prieš valdžią, ragina juos nusteigti liaudies mokyklų, skirtų juos atversti į stačiatikybę. Generalgubernatorius minėjo sąmokslininkų pavardes, tarp jų taikos tarpininkus Adomą Medekšą ir Jaroslavą Svirtuną, kuriam turėjo priekaištų ir dėl jo griežto elgesio su Plungės dvaro valstiečiais⁴⁴. Gruodžio 4 d. generalgubernatorius kreipėsi į generolą majorą A. Gildebrantą, kad nedelsiant komandiruočių į Vilniaus gubernijos valsčius papulkininkį Aleksandrą Losevą, o į Kauno – pulkininką I. Skvorcovą rinkti informacijos apie taikos tarpininkų skleidžiamos antivyriausybės propagandos įtaką valstiečių nuotaikoms⁴⁵. 1863 m. prasidėjus sukilimui V. Nazimovas vis dar ieškojo būdų mažinti taikos tarpininkų įtaką, nors dalis jų jau buvo organizavę sukilėlių būrius. 1863 m. kovo 7 d. vardiniu imperatoriaus įsaku V. Nazimovui buvo suteikta laikinoji teisė nušalinti nuo pareigų taikos tarpininkus, valsčių viršaičius ir kaimo seniūnus⁴⁶. Tokio įsako jis seniai laukė. 1863 m. kovo pradžioje Gardino gubernijos viršininkas prašė pritarti Slanimo apskrities taikos tarpininko Vladislavo Valavičiaus (Władysław Wołłowicz), kaltinamo dėl liaudies mokyklų uždarymo dviejuose valsčiuose ir lenkiškos abėcėlės platinimo valstiečių vaikams, nušalinimui nuo pareigų. Kitas likęs be pareigų taikos tarpininkas buvo Emilijus Kraševskis (Emilisz Kraszewski) iš Kobrino

⁴³ О мировых посредниках, о ведении переписки на польском языке в волостных и сельских управлениях. Посредник Медекша, in: LVIA, f. 378, Politinis skyčius (toliau – Ps), 1861, b. 128, l. 1–4.

⁴⁴ О мировых посредниках Богдановиче и Свиртуне, *ibidem*, Ps. 1862, b. 124, l. 8v–9.

⁴⁵ О командировании жандармских штаб-офицеров Лосева и Скворцова по губерниям Виленской и Ковенской для наблюдения о состоянии народного духа и действиях мировых посредников, *ibidem*, b. 122, l. 1–2v.

⁴⁶ ПСЗРИ-2, т. 38, № 39354, 1863, марта 7. Именной, объявленный Сенату Министром Внутренних Дел 11-ого того же Марта, О предоставлении Виленскому военному, Гродненскому, Ковенскому и Минскому Генерал-Губернатору, временного права увольнять от должностей Мирowych Посредников, волостных старшин и сельских старост и о порядке назначения других лиц в замен уволенных.

apskrities, kurį vietinis šventikas apskundė, kad draudė valstiečiams siųsti imperatoriui nuolankiąją padėką už dovanotas malones⁴⁷. Pirmojo kvietimo taikos tarpininkai arba patys atsistatydino, arba buvo atleisti, dalis organizavo savo būrius, vieni buvo išstremti administracine tvarka arba per karo teismus, kiti žuvo, dar kiti emigravo. Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijų pirmojo kvietimo taikos tarpininkus pakeitė Michailas Muravjovas – atkvietė rusų kilmės, stačiatikių tikėjimo valdininkus.

„Svetimi“ taikos tarpininkai. 1863–1889 metai

Valstiečių reformos įgyvendinimą Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko gubernijose ir keturiose Vitebsko gubernijos apskrityse, vadinamuosiuose Infliantuose, keitė 1863 m. kovo 1 d. įsakas. Jis ne mažiau svarbus už baudžiovos panaikinimo manifestą, nors buvo skirtas tik sukilimo apimtai teritorijai. Įsakas panaikino prievolinius dvaro ir kaimo santykius, laikinuosius prievolinkus paskelbė laisvais ūkininkais, dar kitaip valstiečiais savininkais (rus. *крестьяне-собственники*), taip pat įvedė privalomą žemės išpirkimą. Žemės atidalijimu užsiėmė vadinamosios tikrinimo komisijos, turėjusios nustatyti žemės kainą ir sudaryti išpirkimo aktus. Į jas buvo įtraukiami apylinkės, kurioje dirbo tikrinimo komisija, taikos tarpininkai.

Nauja taikos tarpininkų sudėtis susiformavo daugmaž 1863 m. rudenį. M. Muravjovo aplinkos valdininkas Aleksandras Mosolovas, žinomas „Vilniaus apybraižų“ autorius, teigė, kad dalis jų jau anksčiau turėjo tas pačias pareigas, dalį generalgubernatorius ar jo valdininkai pažinojo ir kvietė asmeniškai. Dauguma buvo iš gerų, pasiturinčių šeimų, bet taip pat nemažai iš Smolensko gubernijos smulkiųjų dvarininkų, susigundę pažadėtu atlyginimu – 2 000 sidabro rublių per metus⁴⁸. Išlikę Vilniaus gubernijos apskritims paskirtų tarpininkų tarnybos lapai, tarp kurių nėra kilusiųjų iš Smolensko gubernijos, rodo, kad atkviestųjų kontingentas buvo margas, bet dauguma turėjo valstybės tarnybos – civilinės ar karinės – patirties. Atsižvelgiant į darbo sąlygas, atrodo, buvo teikiama pirmenybė jauniems vyrams. A. Mosolovo nupieštą Muravjovo laikų taikos tarpininko paveikslą atitiko 28 metų kilminis bajoras, kolegijos registratorius Vladimiras Lavrovas. Jo tėvams Sankt Peterburgo ir Pskovo gubernijose priklausė daugiau kaip 200 baudžiovos panaikinimą savo apskrityje tapo kandidatu į taikos tarpininkus. 1863 m. rugsėjo pabaigoje jis jau buvo taikos tarpininku Dysnos apskrityje, 1864 m. kovą atsistatydino, rugpjūtį grįžo tarpininku į Vilniaus apskritį, gruodį buvo perkeltas į Gardino gubernijos Slanimo apskritį. Stambiųjų dvarininkų sūnus iš Minsko gubernijos Bobruisko apskrities Viktoras fon Gojeris, tik baigęs Rišeljė licejų Odesoje, beveik metus padirbėjęs Charkovo gubernijoje kažkurios apskrities teismo tardytoju, 1864 m. pradžioje buvo paskirtas taikos tarpininku į Vilniaus apskritį, čia užsibuvo trejus metus, 1867 m. persikėlė į Ašmenos apskritį, ir tuoj pat, matyt, atsiradus vakansijai, buvo perkeltas taikos tarpininku į

⁴⁷ О злонамеренных действиях мирового посредника Крашевского, in: LVIA, f. 378, Ps, 1863, b. 90, l. 10–10v, 13, 14.

⁴⁸ А. Н. Мосолов, 1898, с. 73.

Bobruisko apskritį, arčiau tėvų⁴⁹. Į Šiaurės vakarų kraštą taikos tarpininkai buvo atkelti iš įvairių teritorijų ir žinybų, priklausė įvairioms amžiaus grupėms, buvo skirtinga jų darbinė patirtis, o kadru kaita – didelė.

Taikos tarpininkams jau nebebuvo taikomas turto, socialinis ar išsilavinimo cenzas, bet taikos tarpininkų uždaviniai ir užsiėmimų ratas nesikeitė. Valdžia iš jų reikalavo tinkamai atstovauti valdininkų klasei ir imperinei ideologijai, pelnyti valstiečių pasitikėjimą, skiepyti pagarbą valdžiai. Tai pabrėžė epizodas, kurį kaip valdžios atstovams netinkamo elgesio pavyzdį M. Muravjovas minėjo kalboje, skirtoje pavaldaus krašto gubernatoriams⁵⁰. Žinia apie dalies taikos tarpininkų būdą pelnyti valstiečių pasitikėjimą išliko slaptame Gardino gubernatoriaus 1864 m. liepos 13 d. rašte apskričių kariniams viršininkams. Jis pavedė stebėti, kad taikos tarpininkai su valstiečiais elgtųsi mandagiai, bet neleistų jiems užsimiršti. Mat dalį tarpininkų užvaldžiusi lygybės idėja, atvykusiems su reikalais valstiečiams jie leidžia nenusiimti kepurės, kviečia juos atsisėsti, patys ėmė vilkėti durtinį ir raudonus marškinius, kad nesiskirtų nuo valstiečių⁵¹.

Tarpininkų apylinkės buvo sustambintos, į apskritis paskirta po 2–3 taikos tarpininkus, išnyko kandidato pareigybė, Muravjovo įsakymu visur buvo perrenkami valsčių viršaičiai ir seniūnai, taip tikintis išgyvendinti dvarininkų įtaką savivaldos pareigūnams⁵². Lietuvos ir Baltarusijos valstiečių gyvenimas nuo šiol priklausė nuo rusų valdininko, atvykusio ne tik administruoti nepažįstamo krašto kaimo, bet ir diegti „rusiškų pradų“. Tai rodo M. Muravjovo įsteigtos Laikinosios valstiečių komisijos ir gubernijų valstiečių reikalų valdininkų, 1864 m. pavasarį revidavusių tikrinimo komisijų ir taikos tarpininkų veiklą, ataskaitos. Kauno gubernijos valstiečių reikalų įstaigos narys Fiodoras Lvovas tikrino Ukmergės apskrities apylinkes, aplankė 15 valsčių, kuriuos prižiūrėjo taikos tarpininkai kolegijos asesorius Vasilijus Vydrinas ir gvardijos artilerijos štabo kapitonas Michailas Bulmeringas, netrukus perkeltas į Kauno apskritį. Revizoriaus pastabos rodo, kad šis turėjo instrukcijas, į ką kreipti dėmesį, todėl rašė tik apie tai, kas galėjo įtikinti valdžią valstiečių lojalumu. Jo pasakojime Ukmergės apskrities, itin paveiktos sukilimo, valstiečiai jame nedalyvavo, priešingai, jų ištikimybė Rusijos monarchui yra beribė, naujais taikos tarpininkais jie pasitiki, ypač Vydrinu, suprantančius rusų kalbą gerai veikia jo nuoširdus kalbėjimas ir paprasta, aiški kalba. Grafo Rainoldo Tyzenhauzo Salų dvaro valstiečiai teigia, kad seniai norėję tos kalbos pramokti, tačiau dvarininkai draudę. Grafo Jono Tiškevičiaus dvarų Deltuvos valsčiaus ūkininkai patenkinti tikrinimo komisijos darbu, pasirašė nuostatinius raštus, ta proga užsakė mišias ir valsčiaus sueigoje nutarė surinkti iš kiemo po 15 kp pasamdyti vaikams rusų ir lietuvių kalbų mokytojus. Buvę taikos tarpininkai dvarininkai klaidino valstiečius, neaiškino jiems suteiktų teisių. Apskrities, kur geros gamtinės sąlygos ir derlinga žemė, ūkininkai pasiturintys, išdui mokėjo tvarkingai, bet neseniai nuo lažo perėjo į činšą, tad dar nemoka tvarkytis su pini-

⁴⁹ О мировых посредниках, in: LVIA, f. 380, ap. 21, b. 513, l. 184v–185, 349v–350.

⁵⁰ А. Н. Мосолов, 1898, с. 128.

⁵¹ О мировых посредниках, in: LVIA, f. 380, ap. 101, b. 3502, l. 1–1v.

⁵² О производстве новых выборов на должности волостных старшин и сельских старост в бывших помещичьих имениях, *ibidem*, f. 378, Bs, 1863, b. 906, l. 3–3v.

gais, prašo atidėti mokesčių mokėjimą. Revizorius išklausė valstiečių skundus, patikino, kad taikos tarpininkai juos išnagrinės ir apgins nuo ponų ir nesąžiningų valdininkų⁵³. Panašiai taikos tarpininkų inauguracija vyko Kauno apskrityje. Gubernijos valstiečių reikalų įstaigos narys kapitonas leitenantas Vladimiras Odincovas, lankęs valsčius drauge su retai juose pasirodančiais tarpininkais M. Bulmeringu ir Borisu Amosovu, padarė išvadą apie pirmojo kvietimo taikos tarpininkų nesąžiningumą, nes valstiečiai ne itin gaudėsi, ką jiems davė imperatoriaus malonės, tačiau visi sutiko mokyti vaikus rusiškai, jeigu šie gaus pramokti ir žemaitiško rašto, pasakojo apie skriaudas, patirtas iš buvusių ponų dar nuo Krymo karo laikų. Taigi revizorius teigė, kad lietuvių valstiečiai lojalūs vyriausybei ir net rusų nacijai, todėl taikos tarpininkams belieka tik savo darbais pelnyti jų pasitikėjimą⁵⁴. Kiti revizoriaus pastebėjimai buvo apie valsčių pareigūnus, žmonių skundus ir tikrinimo komisijų darbą.

Apie Muravjovo laikų taikos tarpininkus Vilniaus gubernijoje ataskaitą rašė Laikinosios valstiečių reikalų komisijos, veikusios prie generalgubernatoriaus, narys Aleksejus Zabelinas, išsiųstas tikrinti situacijos Ašmenos apskrities valsčiuose, pasirūpinęs ir agitacinėmis priemonėmis – sukilimą vaizduojančiomis karikatūromis, kurias, kaip teigė, valstiečiai išgraibstė, laidydami ponams ir kunigams užgaulias replikas⁵⁵. Jo manymu, „lenkų ponų, taikos tarpininkų ir kunigų pagadintame krašte“, kur vis dar justi stambiųjų dvarininkų įtaka valstiečiui, tik taikos tarpininkai ir stačiatikių dvasininkai gali įvesti tvarką, tapti valdžios ramsčiu įgyvendinant jos ketinimus pertvarkyti kraštą „rusų tautybės ir stačiatikybės dvasia“, todėl jų užduotis siekti visapusiškos moralinės įtakos tenykštei liaudžiai. A. Zabelinas matė abiejų į Ašmenos apskritį paskirtų taikos tarpininkų, Ivano Čistoserdovo ir Michailo Filipovo, pajėgumą šioje srityje. Teigė, kad jų, šventikų ir karinio viršininko pastangomis apskrityje pradėjo veikti liaudies mokyklos, kurių seniau valstiečiai kratėsi, pradėta 15 mokyklų statyba pagal „rusiško stiliaus“ tipinį projektą. Zabelinas patarė pakabinti mokyklose Rusijos žemėlapi, kad vaikai „galėtų pažinti savo Tėvynės ribas“, ir imperatoriaus portretą, „kad vaikai žinotų, kam jie turi dėkoti už išlaisvinimą ir gerovę“⁵⁶.

Vilniaus gubernijos valstiečių reikalų įstaigos narys Nikolajus Kastalskis, aplankęs kelis Vileikos apskrities valsčius, dėl pirmosios apylinkės taikos tarpininko Valerijaus Riabikovo lengvabūdiškumo rado visišką netvarką valsčiaus savivaldybėje, neveiklius savivaldos pareigūnus ir kelių valsčių prašymą prijungti juos prie kitų⁵⁷. Taikos tarpininkas tuoj pat buvo atleistas iš pareigų⁵⁸. O valstiečiai gyrė antrosios apylinkės taikos tarpininko Ivano Merkuševo įvestą tvarką. Šis trisdešimtmetis smulkusis Penzos guber-

⁵³ О постановлениях Ковенского губернского по крестьянским делам присутствия, *ibidem*, f. 378, Bs, 1864, b. 2176, l. 20–26.

⁵⁴ *Ibidem*, l. 51–52.

⁵⁵ О командировании чиновников для обзора действий мировых учреждений Северо-западного края, in: LVIA, f. 378, Bs, 1863, b. 891, l. 42v.

⁵⁶ *Ibidem*, l. 28, 32, 36v–37v.

⁵⁷ О постановлениях Виленского губернского по крестьянским делам присутствия, in: LVIA, f. 378, Bs, 1864, b. 2177, l. 35v–36v.

⁵⁸ LVIA, f. 380, ap. 20, b. 513, l. 40v.

nijos dvarininkas, baigęs Sankt Peterburgo universitetą, kurį laiką mokytojavo, atidirbęs Švietimo ministerijos žinyboje privalomus šešerius metus, atsiliepė į Muravjovo kvietimą dirbti Šiaurės vakarų krašte ir tarnybą brangino⁵⁹. Taikos tarpininkų kadrų problemą atskleidė kolegijos asesoriaus Aleksandro Snopovo revizija Švenčionių apskrityje. Čia bendrą kalbą su valstiečiais rado 28 metų paporučikis Aleksandras Chvostovas, smulkus Tverės gubernijos dvarininkas, padirbėjęs Ostaškovo taikos tarpininkų suvažiavimo sekretoriumi. Revizorius teigė pastebėjęs jo norą padėti valstiečiams, prireikus, juos apginti, priekaištavo tik dėl laiku nesurinktų mokesčių. Šis taikos tarpininkas išdirbo apskrityje iki 1865 m. balandžio. Kitos apylinkės taikos tarpininkui Artemijui Lukjanovui revizorius negailėjo kritikos. Šis 38 metus dirbo valstybės tarnyboje, tad, pasak revizoriaus, buvo pratęs prie rutininės biurokratinės tvarkos, kuria vadovavosi santykiuose su valstiečiais, iš jų reikalavo skundus teikti raštu, vilkino jų nagrinėjimą, daug dėmesio skyrė susirašinėjimui, retai lankė valsčius, nors šiaip buvo laikomas vienu geriausių valdininkų. Taikos tarpininko pareigos reikalavo „aktyvios veiklos, gyvo žodžio ir greitų sprendimų“, tad šis pareigūnas jas atlikti netiko⁶⁰. Šiaip ar taip, revizijos rodė, kad M. Muravjovo kadrų politika valstiečių reformos sėkmės Šiaurės vakarų krašte negarantavo. 1865 m. M. Muravjovą pakeitęs Konstantinas fon Kaufmanas tęsė pirmtako kadrų politiką, taip pat grąžino kandidatų į taikos tarpininkus pareigybę. Kandidatams skyrė mėnesinį atlyginimą po 50 sidabro rb ir paskirstė juos po apskritis padėjėjais taikos tarpininkams⁶¹.

Ana Komzolova, naudojusi Vidaus reikalų ministerijos dokumentus, teigia, kad centrinei valdžiai netiko Šiaurės vakarų krašto viršininkų kadrų politika, valdžia iš taikos tarpininkų nesitikėjo sėkmingo valstiečių reformos įgyvendinimo, jų sugebėjimo kovoti prieš žemvaldžių lenkų įtaką. Vidaus reikalų ministerija rengė programą, kurios tikslas buvo priversti Šiaurės vakarų krašto taikos tarpininkus, jų suvažiavimus ir tikrinimo komisijas griežtai vykdyti centrinės valdžios nurodymus. Tačiau generalgubernatoriai ir toliau parinkdavo savo kadrus, o taikos tarpininkų kompetencijų neribojo. 1868–1874 m. valdęs kraštą generalgubernatorius Aleksandras Potapovas išvalė „Muravjovo administraciją“, taip pat atleido iš pareigų dalį taikos tarpininkų⁶². Reikėtų pridurti, kad po sukilimo taikos tarpininkus skyrė generalgubernatorius.

Taikos tarpininkų veiklos problemas Šiaurės vakarų krašte geriausiai rodo bylos, atspindinčios konfliktines situacijas. Laikotarpiu po sukilimo apskrityse ryškėjo savotiška galių konkurencija, gubernijos valdžiai atrodžiusi pavojinga, nes menkiausia kibirkštis provokavo valstiečius maištauti. Štai 1866 m. taikos tarpininkui Michailui Jakubovičiui pasipriešino Panevėžio apskrities Ramygalos valsčiaus Bistrampolio dvaro valstiečiai. Jie pageidavo išsipirkti 48 dešimtines dvaro miško, gavo dvarininko Karolio Bistramo sutikimą, tačiau matuojant plotą kilo nesutarimų, valstiečiai „storžieviškai“ reišė pretenzijas ir išsivaikščiojo. Taikos tarpininkas už nutrauktus matininko darbus

⁵⁹ LVIA, f. 378, Bs, 1864, b. 2177, l. 37, 38; f. 380, ap. 20, b. 513, l. 161v–165.

⁶⁰ LVIA, f. 378, Bs, 1864, b. 2177, l. 76–76v; f. 380, ap. 20, b. 513, l. 136v–138.

⁶¹ О кандидатах мировых посредников Виленской губернии, in: LVIA, f. 378, Bs, 1865, b. 481, l. 22.

⁶² А. А. Комзолова, 2005, с. 237–241.

skyrė jiems baudą liaudies mokyklų naudai. Be to, Ramygalos valsčiaus ūkininkai įteikė generalgubernatoriui skundą, reikšdami nepasitenkinimą žemės skyrimu bežemiams valstiečiams ir tikrinimo komisijos darbu. Valstiečius ragino priešintis ir viso valsčiaus vardu skundą surašė turtingiausio Uliūnų kaimo ūkininko, buvusio dvaro vaito sūnus Stanislovas Lobanovskis, surinkęs iš Bistrampolio valstiečių pinigus už skundo rašymą. Taikos tarpininkas, palaikęs tai pažeidimu, nes pagal galiojusią tvarką rinkliavoms turėjo pritari valstiečių sueiga, išsikvietė Lobanovskį į Panevėžį. Šis atvyko ne vienas, bet su dvidešimčia ūkininkų ir sukėlė riaušes. Tarpininkas M. Jakubovičius kreipėsi pagalbos į apskrities karinį viršininką, bet šis atsisakė ją teikti, jei negaus prašymo raštu. Tarpininkui teko imtis kitos priemonės, kuri vėliau buvo įvardyta kaip tarnybinių galių viršijimas. Jis raštu kreipėsi į apskrities policiją, ši šešis valstiečius išplakė, kitus parą palaikė areštiniėje, o S. Lobanovskį suėmė ir skyrė jam savaitę viešųjų darbų – šluoti Ramygalos turgaus aikštę⁶³.

Konfliktą aiškinosi į Panevėžio apskritį komandiruotas K. fon Kaufmano adjutantas kapitonas Nikolajus Juganas. Jis sukvietė sueigą, liepė S. Lobanovskiui liautis kurstyti valstiečius, nes kitaip būsiąs nubaustas pagal karo padėties įstatymus, pavedė jo elgesį kontroliuoti policijai, prašė karinio viršininko ištirti nelegalios rinkliavos aplinkybes, o taikos tarpininko veiksmus kvalifikavo kaip kompetencijų viršijimą, mat šis turėjęs tik surinkti faktus apie Lobanovskio nusižengimus ir medžiagą perduoti valstiečių reikalų įstaigai. Tačiau pagrindinė išvada, kurią iš šio įvykio padarė gubernijos valdžia, buvo ta, kad ne tik Panevėžio apskrityje, bet ir kitur karinė valdžia, policija, žandarai ir taikos tarpininkai nepasidalija įtakos sferų⁶⁴.

Dalijantis galių lauką kartais manipuluota etnokonfesiniu veiksniu, vaidinusi išskirtinį vaidmenį rusinant kaimą. Vilniaus generalgubernatorių Eduardą Totlebeną 1882 m. pabaigoje pasiekė Lydos apskrities Astrynos valsčiaus ūkininkų skundas dėl taikos tarpininko Ivano Zubovskio kyšininkavimo. Valstiečiai teigė, kad tarpininkas už tam tikrą atlygį vilkina valsčiaus teismų sprendimų įgyvendinimą, be to, šalina nuo pareigų viršaičius stačiatikius ir skiria katalikus, mat žmona katalikė klauso kunigų ir dvarininkų, nesilaiko tradicijos šventinti pastatus ar kviesti dvasininkus į valsčių sueigas ir pan. Nuvykęs į vietą valdininkas atskiriems pavedimams Andriejus Siubilja išsiaiškino, kad skundus inspiravo Ščiutino dekanas ir Astrynos šventikas Nikolajus Pigulevskis, prie buvusių taikos tarpininkų šeimininkavęs valsčiuje, kuris aukėjo cerkvei iš kaimo bendruomenės mokesčių, darė įtaką savivaldos pareigūnų rinkimams. Dekanas ir pats apskundė tarpininką dvasinei valdžiai, skundas pasiekė Švenčiausiojo sinodo vyriausiąjį prokurorą, ir šis pareikalavo imtis priemonių. Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad dekanas apšmeižė taikos tarpininką, įvedusį tvarką, o valstiečiai stačiatikiai patys išsirinko viršaitį kataliką, kuris pelnė jų pasitikėjimą sąžiningai prižiūrėdamas atsarginių grūdų magaziną⁶⁵.

⁶³ О командировании адъютанта командующего войсками Виленского военного округа капитана Югана в Ремигольскую волость Понежевского уезда для дознания по жалобе крестьян на поверочную комиссию и мирового посредника Якубовича, in: LVIA, f. 378, Bs, 1866, b. 2135, l. 73–75.

⁶⁴ Ibidem, l. 76–80v.

⁶⁵ По жалобе от имени крестьян 2го мирового участка Лидского уезда на лихоимство мирового посредника Zubovskogo, in: LVIA, f. 378, Bs, 1882, b. 556, l. 8–10v, 12, 14–15, 19, 32–46v.

Taikos tarpininkų savarankiškumas sukeldavo nemažai problemų gubernijų valdžiai. Tai ryškiai parodė įvykiai Kauno gubernijos Telšių apskrities Židikų valsčiaus Ritinės dvare. XIX a. devintame dešimtmetyje buvo sprendžiamas vadinamųjų amžinųjų činšininkų žemėtvarkos klausimas, 1886 m. birželio 9 d. įstatymu jiems buvo leista išsipirkti ar nuomotis sodybinius sklypus, jei įrodys, kad yra amžinieji činšininkai. Židikų valsčius priklausė buvusio valdininko atskiriems pavedimams, vėliau Telšių notaro Ilijos Grigorovičiaus apylinkei. Taikos tarpininku jis buvo paskirtas 1886 m. spalio pabaigoje. Paskelbus įstatymą dėl amžinųjų činšininkų jis skatino valstiečius teikti prašymus dėl žemės, aiškino jų teises. Telšių apskrities taikos teisėjų suvažiavimo sprendimu 1887 m. rugpjūčio 10 d. iš Ritinės dvaro turėjo būti iškeldinti samdiniai, nesėkmingai pretendavę į činšininkų statusą, iš viso 13 valstiečių šeimų, dauguma – latvių. Tačiau atvykusius vykdyti teismo sprendimo policiją, šimtininkus ir dešimtininkus pasitiko ginkluota valstiečių minia, kilo susišaudymas, buvo sužeistųjų. Policijos pareigūnus valstiečiai sumušė, nuginklavo, palaikė surištus griovyje ir paleido, įkalbėti valsčiaus viršaičio. Vėliau paaiškėjo, kad taikos tarpininkas patarė samdiniams neišsikelti, bet siekti gauti žemės. Po poros dienų jis atvyko į Ritinę, apkaltino policiją neteisėtais veiksmais ir nemokėjimu elgtis su valstiečiais. Ritinės įvykius liepta ištirti teismo tardytojui. Kauno gubernatorius Eugenijus Kurovskis pažemino apskrities policijos viršininko, kuris turėjo asmeniškai iškeldinti samdinius, bet to nepadarė, pareigas, nubaudė kitus policijos pareigūnus. I. Grigorovičiui liepė rašyti prašymą dėl atleidimo iš pareigų, šiam nepaklusus pagrasi- no, kad bus atleistas be teisės likti valstybės tarnyboje. Rugsėjo 23 d. generalgubernatorius Ivanas Kachanovas pasirašė įsakymą dėl I. Grigorovičiaus atleidimo, o Ritinės samdiniai buvo iškeldinti pasitelkus didesnes pajėgas ir užklupus netikėtai, kai namuose šeiminkavo tik moterys⁶⁶. Šis epizodas atskleidė, kad, rengdama Šiaurės vakarų krašto politikos metmenis po sukilimo, imperijos valdžia stiprino taikos tarpininkų priklausomybę nuo kitų krašto valdymo struktūrų, bet nevaržė jų savarankiškumo.

Išvados

Baudžios panaikinimo reformai specialiai skirtas taikos tarpininkų institutas atliepė liberalias valdančiųjų sluoksnių nuotaikas. Tai rodė taikos tarpininkams suteikti įgaliojimai, kolegialių taikos tarpininkų suvažiavimų įvedimas, o ir valstiečių reikalų įstaigos, sudarytos iš to paties – bajorų luomo atstovų pramaišiu su suinteresuotų institucijų valdininkais, buvo vienos lokalinės sistemos grandis. Tokia valstiečių reikalų institucijų struktūra leido mažinti jų hierarchinę ir biurokratinę priklausomybę nuo aukštesniųjų valdymo organų, operatyviai reaguoti į spręstinas problemas. Taikos tarpininko pareigybės specifiką sudarė savarankiška veikla paskirtoje apylinkėje su sąlyga, kad šis pareigūnas neperžengs kompetencijos ribų ir nesivels į politiką.

Taikos tarpininko pareigybės atidavimas žemvaldžiams, t. y. reformos eiga labiausiai suinteresuotam visuomenės sluoksniui, reiškė ne tik atsivėlgimą į imperijos luominę

⁶⁶ О назначении титулярного советника Григоровича на должность мирового посредника 1 уч. Тельшевского уезда, in: LVIA, f. 378, Bs, 1886, b. 145, l. 10–16v, 32, 33, 40v–45, 60.

sandarą, bet ir valdžios siekį sumažinti dvarininkų nepasitenkinimą reforma. Šiaurės vakarų krašto dvarininkai taikos tarpininko pareigybę vertino panašiai kaip bajorų savivaldos renkamąją tarnybą. Jie noriai prisiėmė pareigų našta pasikliaudami tradiciniais dvaro ir kaimo santykiais, tikėdamiesi daryti įtaką žemės dalyboms ir patirti mažiausiai nuostolių. Tai, kad bajorai žemvaldžiai pasinaudojo legaliais tarpininkų suvažiavimais politiniu tikslu, buvo antraeilis dalykas. Nepalyginti svarbiau buvo tai, kad pralaimėję sukilimą, jie prarado galimybę daryti įtaką socialiniam, ekonominiam ir kultūriniam kaimo gyvenimui.

Pobaudžiavinis Lietuvos ir Baltarusijos kaimo persitvarkymas XIX a. septintame–devintame dešimtmetyje priklausė nuo dažnai besikeičiančių taikos tarpininkų, kurie į savo pareigas žiūrėjo įvairiai. Vieniems tai buvo gerai apmokama tarnybos vieta, kitiems tarnavimas valstybei, buvo tarp jų idealistų ir uolių valdininkų, nukentėdavusių dėl padarytų klaidų ar tarnybinių nusižengimų. Tačiau dėl taikos tarpininko mažesnės priklausomybės nuo įvairių valdžios struktūrų ir žinybų jo veiklą buvo sunkiau kontroliuoti ar daryti jai įtaką. Dėl šios priežasties taikos tarpininko pareigybė imperijos mastu egzistavo trylika metų. Vadinamojo Šiaurės vakarų krašto kaimas taikos tarpininką pažinojo veikusę amžius. Jo prižiūrimas kūrė savivaldą, dalijosi žeme, sprendė ūkinius, darbinus, teisinius reikalus ir konfliktus.

Bibliografija

- Bairauskaitė T., 2018 – Tamara Bairauskaitė, *Bajorų dvaras keičia savininką, Vilniaus, Kauno ir Gardino dvarų likimai 1863–1914 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.
- Bičkauskas-Gentvila L., Kniūraitė V., 1994 – Leonas Bičkauskas-Gentvila, Vida Kniūraitė, *Baudžiamas pavaišimas Lietuvoje*, Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1994.
- Emmons T., 1968 – Terence Emmons, *The Russian Landed Gentry and The Peasant Emancipation of 1861*, Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
- Field D., 1976 – Daniel Field, *The End of Serfdom: Nobility and Bureaucracy in Russia, 1855–1861*, Cambridge MA: Harvard University Press, 1976.
- Gieysztor J., 1913 – *Pamiętniki Jakóba Gieysztorza z lat 1857–1865*, t. 1, Wilno, Biblioteka pamiętników, 1913: Nakładem Tow. Udz. „Kurjer Litewski”.
- Lietuvos vidaus reikalų istorija*, 2008 – *Lietuvos vidaus reikalų istorija*, Vilnius: Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija, 2008.
- Mulevičius L., 2002 – Leonas Mulevičius, *Kaimas ir dvaras Lietuvoje XIX amžiuje*, Vilnius: LII leidykla, 2003.
- Tarkowski M., 2018 – Mikołaj Tarkowski, *Polacy na Litwie i Białorusi pod rządami Aleksandra II (1855–1881). Studium historyczno-prawny*, Gdańsk: Arche, 2018.
- Wiech S., 2018 – Stanisław Wiech, *Litwa i Białoruś. Od Murawjowa do Baranowa (1864–1868)*, Seria: Depolonizacja ziem zabranych (1864–1914). Koncepcje – Mechanizmy decyzyjne – Realizacja, t. 1, Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2018.
- Wiech S., 2021 – Stanisław Wiech, *Litwa i Białoruś. Rządy Potapowa (1868–1874)*, Seria: Depolonizacja ziem zabranych (1864–1914). Koncepcje – Mechanizmy decyzyjne – Realizacja, t. 3, Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2021.
- Берендтс Э. Н., 1913 – Эдуард Николаевич Берендтс, *О прошлом и настоящем русской администрации* (записка, составленная в декабре 1903 г.), С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1913.

- [Berendts E N., 1913 – Eduard Nikolaevich Berendts, *O proshlom i nastoyashchem russkoj administracii* (zapiska, sostavlenneya v dekabre 1903 g.), S.-Peterburg: Tipografiya M. M. Stasyulevicha, 1913.]
- Дружинин Н. М., 1978 – Николай Михайлович Дружинин, *Русская деревня на переломе. 1861–1880 гг.*, Москва: Наука, 1978.
- [Druzhinin N. M., 1978 – Nikolaj Mihajlovich Druzhinin, *Russkaya derevnya na perelome. 1861–1880 gg.*, Moskva: Nauka, 1978.]
- Жданович Л. Н., 2003 – Людмила Николаевна Жданович, „К вопросу об отношениях мировых посредников и крестьян в северо-западных губерниях России“, in: *Северо-запад в аграрной истории России*, Межвузовский тематический сборник научных трудов под ред. В. Н. Никулина, Калининград: Издательство Калининградского государственного университета, 2003, с. 69–76.
- [Zhdanovich L. N., 2003 – Lyudmila Nikolaevna Zhdanovich, „K voprosu ob otnosheniyah mirovyh posrednikov i krest'yan v severo-zapadnyh guberniyah Rossii“, in: *Severo-zapad v agrarnoj istorii Rossii*, Mezhvuzovskij tematicheskij sbornik nauchnyh trudov pod red. V. N. Nikulina, Kaliningrad: Izdatel'stvo Kaliningradskogo gosudarstvennogo universiteta, 2003, s. 69–76.]
- Жданович Л. Н., 2005 – Людмила Николаевна Жданович, *Чиновники по крестьянским делам северо-западных губерний России (1861–1904 гг.)*, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Великий Новгород, 2005.
- [Zhdanovich L. N., 2005 – Lyudmila Nikolaevna Zhdanovich, *Chinovniki po krest'yanskim delam severo-zapadnyh gubernij Rossii (1861–1904 gg.)*, Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk, Velikij Novgorod, 2005.]
- Зайончковский П. А., 1958 – Петр Андреевич Зайончковский, *Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 г.*, Москва: издательство социально-экономической литературы, 1958.
- [Zajonchkovskij P. A., 1958 – Petr Andreevich Zajonchkovskij, *Provedenie v zhizn' krest'yanskoj reformy 1861 g.*, Moskva: izdatel'stvo social'no-ekonomicheskoy literatury, 1958.]
- Катаев М. М., 1911 – Михаил Матвеевич Катаев, *Местные крестьянские учреждения 1861, 1874, 1889 гг.* (исторический очерк их образования и норм деятельности. Издание земского отдела Министерства внутренних дел), С.-Петербург: Типография Министерства внутренних дел, 1911.
- [Kataev M. M., 1911 – Mihail Matveevich Kataev, *Mestnye krest'yanskije uchrezhdeniya 1861, 1874, 1889 gg.* (istoricheskij ocherk ih obrazovaniya i norm deyatel'nosti. Izdanie zemskogo otdela Ministerstva vnutrennih del), S.-Peterburg: Tipografiya Ministerstva vnutrennih del, 1911.]
- Комзолова А. А., 2005 – Анна Альфредисовна Комзолова, *Политика самодержавия в Северо-западном крае в эпоху Великих реформ*, Москва: Наука, 2005.
- [Komzolova A. A., 2005 – Anna Al'fredisovna Komzolova, *Politika samoderzhaviya v Severo-zapadnom krae v epohu Velikih reform*, Moskva: Nauka, 2005.]
- Корнилов А. А., 1911 – Александр Александрович Корнилов, „Деятельность мировых посредников“, in: *Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем. Юбилейное издание*, т. 5, ред. А. К. Дживилегов, С. П. Мельгунов, В. И. Пичета, Москва: Издание Т-ва И. Д. Сытина, 1911, с. 237–252.
- [Kornilov A. A., 1911 – Aleksandr Aleksandrovich Kornilov, „Deyatel'nost' mirovyh posrednikov“, in: *Velikaya reforma. Russkoe obshchestvo i krest'yanskij vopros v proshlom i nastoyashchem. Yubilejnoe izdanie*, t. 5, red. A. K. Dzhivilegov, S. P. Mel'gunov, V. I. Picheta, Moskva: Izdanie T-va I. D. Sytina, 1911, s. 237–252.]
- Луговцова С. Л., 2012 – Светлана Леонидовна Луговцова, „Крестьянская реформа в Беларуси в воспоминаниях мировых посредников“, in: *Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны*, Вып. 7, Мінск: БДУ, 2012, с. 37–48.
- [Lugovcova S. L., 2012 – Svetlana Leonidovna Lugovcova, „Krest'yanskaya reforma v Belarusi v vospominaniyah mirovyh posrednikov“, in: *Krynicaznaystva i specyjal'nyya gistorychnyya dyscypliny*, Выр. 7, Minsk: BDU, 2012, s. 37–48.]

- Мосолов А. Н., 1898 – Александр Николаевич Мосолов, *Виленские очерки 1863–1865 гг. (Муравьевское время)*, СПб, 1898.
- [Mosolov A. N., 1898 – Aleksandr Nikolaevich Mosolov, *Vilenskie ocherki 1863–1865 gg. (Murav'evskoe vremya)*, SPb, 1898.]
- Неёлова М. Е., 2005 – Марина Евгеньевна Неёлова, *Создание и деятельность новых местных органов государственного управления социально-экономической жизнью крестьянства в России в 60–70е гг. XIX в. (по материалам Олонецкой губернии)*, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Петрозаводск, 2005.
- [Neyolova M. E., 2005 – Marina Evgen'evna Neyolova, *Sozdanie i deyatel'nost' novykh mestnykh organov gosudarstvennogo upravleniya social'no-ekonomicheskoy zhizn'yu krest'yanstva v Rossii v 60–70e gg. XIX v. (po materialam Oloneckoy gubernii)*, Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk, Petrozavodsk, 2005.]
- Никулин В. Н., 2003 – Валерий Николаевич Никулин, „Мировые посредники, помещики и крестьяне Северо-Запада России в 1861–1874 г.“, in: *Северо-Запад в аграрной истории России*, Межвузовский тематический сборник научных трудов под ред. В. Н. Никулина, Калининград: Издательство Калининградского государственного университета, 2003, с. 76–92.
- [Nikulina V. N., 2003 – Valerij Nikolaevich Nikulin, „Mirovye posredniki, pomeshchiki i krest'yane Severo-Zapada Rossii v 1861–1874 g.“, in: *Severo-Zapad v agrarnoj istorii Rossii*, Mezhvuzovskij tematicheskij sbornik nauchnykh trudov pod red. V. N. Nikulina, Kaliningrad: Izdatel'stvo Kaliningradskogo gosudarstvennogo universiteta, 2003, s. 76–92.]
- Новикова А. В. 2018 – Алина Владимировна Новикова, *Становление и деятельность института мировых посредников в Орловской губернии (1861–1874 гг.)*, Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Брянск, 2018.
- [Novikova A. V. 2018 – Alina Vladimirovna Novikova, *Stanovlenie i deyatel'nost' instituta mirovykh posrednikov v Orlovskoj gubernii (1861–1874 gg.)*, Avtoreferat na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk, Bryansk, 2018.]
- Устьянцева Н. Ф., 1984 – Наталья Федоровна Устьянцева, *Институт мировых посредников в системе государственного строя России (1861–1863 гг.)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Москва, 1984.
- [Ust'yanceva N. F., 1984 – Natal'ya Fedorovna Ust'yanceva, *Institut mirovykh posrednikov v sisteme gosudarstvennogo stroya Rossii (1861–1863 gg.)*. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk, Moskva, 1984.]
- Чернуха В. Г., 1967 – Валентина Григорьевна Чернуха, „Правительственная политика и институт мировых посредников“, in: *Внутренняя политика царизма (сер. XVI – нач. XX вв.)*. Труды ЛОИИ. Вып. 8. Ленинград, 1967, с. 197–238.
- [Chernuha V. G., 1967 – Valentina Grigor'evna Chernuha, „Pravitel'stvennaya politika i institut mirovykh posrednikov“, in: *Vnutrennyaya politika carizma (ser. XVI – nach. XX vv.)*. Trudy LOII. Vyp. 8, Leningrad, 1967, с. 197–238.]